

TÜRÜK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:19, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received: 22.08.2019*

Kabul Tarihi / *Date of Accepted: 24.10.2019*

Sayfa / *Page:165-179*

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK802>

Yazar / *Writer:*

Dr. Öğr. Üyesi Nergiz Gahramanlı

Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

Bölümü Öğretim Üyesi

neraz39@gmail.com

STALİN DÖNEMİNDE SÖNEN HAYATLAR: AZERBAJCAN KADINLARININ SÜRGÜN HAYATI

Öz

XX. yüzyılda, Sovyetler Birliği'nde, Stalin'in yirmi dokuz yıllık iktidarı döneminde milyonlarca insan hayatını kaybetti. Bu dönemde köylünün toprağı elinden alındı, her şey devlete devredildi. Maddi ve manevi yasaklar başladı. Buna karşı çıkanlar baskı altına alındı, sürgünle, ölümle cezalandırıldı. Stalin tarafından uygulanan sürgünde binlerce Kırım Tatarı hayatını kaybetti. Yine Gürcistan'dan sürülen Mesket Türkleri, hapse atıldı, öldürüldü. M. E. Resulzade tarafından kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti devrilince Azerbaycan Türkleri için de acı yıllar başladı. Rejimi kabul etmeyen, görüşlerini değiştirmeyen aydınlar, generaller kurşuna dizildi. Hayatı sönen sadece onlar değildi. Onların aileleri de takip edilmeye başlandı, çocukları, eşleri, kız kardeşleri işten çıkartıldı, tutuklandı, sürgüne [ceza kamplarına] gönderildi. Kadın kamplarında bulunan kadınların çoğı, Sovyet hükümeti tarafından "antikomünist", "vatan haini" olarak adlandırılan aydınların hanımları ve kız kardeşleri idi. Tutukluların büyük kısmı, Stalin'in vefatından sonra 1956-1957 yıllarında beraat etti, bir kısmı da ceza kamplarındaki kötü yaşam koşullarına dayanamadı ve hayatını kaybetti.

Bu çalışmada, Stalin'in ülkede kurduğı baskı ve terör, Kırım ve Ahıska sürgünü, Stalin döneminde ceza kamplarına gönderilen Azerbaycan kadınlarının sürgün hayatı ele alınmış, kadınlara hapis cezası verilmesinin ve

sürgüne gönderilmesinin sebepleri ve gittikleri bölgede, sürgünde veya hapiste yaşadıkları zorluklar gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk, Stalin, sürgün, kadın, aydın.

RUINED LIVES IN STALIN PERIOD: THE LIVES OF AZERBAIJANI WOMEN ON EXILE

Abstract

Millions of people lost their lives during the twenty nine years when Stalin was in power in the Soviet Union in the 20th century. The lands of villagers were expropriated by the state. Material and spiritual bans were enforced. Those who rebelled against these actions were suppressed, sent into exile or sentenced to death. Thousands of Crimean Tatars lost their lives in the exile imposed by Stalin. Meskhetian Turks who were relegated from Georgia were imprisoned and executed. When the Azerbaijan People's Government was dissolved, years of anguish started for Azerbaijani Turks. Intellectuals and generals who stood against the system of government and did not change their views were executed by shooting. They were not the only ones whose lives fell apart. Their families were scrutinized; their children, spouses, sisters were dismissed, arrested and sent to exile camps [punishment camps]. Most of the women who were sent to women camps were wives and sisters of intellectuals who were labelled by Soviet government as 'anti-communists' and 'traitors'. Majority of prisoners were acquitted in 1956-1957 after Stalin passed away and some of them could not survive the adverse conditions in punishment camps.

This study discusses the oppression and terror imposed by Stalin in the country, Crimean and Meskhetian exiles, the life of Azerbaijani women who were sent to exile in punishment camps, the reasons why women were imprisoned and sent to exile and the hardship they experienced in the places where they went, sent to exile or imprisoned.

Keywords: Turk, Stalin, exile, woman, intellectual.

Giriş

1904 yılında başlanan Rus Japon savaşı kaybedilince, ülkede ayaklanmalar başlar. 22 Ocak 1905 yılında "Kanlı Pazar" hadisesi yaşanır. Eylemciler, Çar sarayına yürüyerek yüz elli bin işçinin isteklerini çara bildirmek isterler. Ancak, Kazak muhafızlar kalabalığın üstüne ateş açar. Bin işçi ölür, binlercesi yaralanır. "Kanlı Pazar" devrimci bir dönemin ilk işaretidir. Burjuvalar ve liberal asiller bir takım reformlar ve anayasa isterler. Çar, Yasama Meclisi'nin, Duma'nın seçileceğini ilân eden bir beyanname yayımlar. 1905 Devrimi'nin başarısızlığından doğan güçlükler uzun sürmez. 1911 yılından itibaren grevler başlar. 1912'de Bolşevikler Prag kongresinde bağımsız parti olarak teşkilatlanır. Aynı yıl Mayıs ayında *Pravda* (Gerçek) gazetesinin ilk sayısı yayımlanır. Böylece

devrimci hareket hamlesini başlatmış olur. (Elleinstein 1970: 52) Lenin, 1917 yılında ordu gibi teşkilatlanmış küçük birliklerle ihtilali “kolaylıkla” başarır. Devlet gücü Sovyetler’in eline geçer, kısa sürede Sovyet Hükümeti kurulur. (Uludağ ve Serin 1990: 41, 43)

Yeni kurulan düzende, toplumsal koşullar yeniden şekillenir ve mülkiyetin yeni bir biçimi ortaya çıkar. Yugoslav yazar Milovan Djilas *Yeni Sınıf* adlı kitabında, Bolşevik rejimin sınıfsız bir toplum yaratmadığını örneklerle anlatır. Ona göre, daha önce yapılan ihtilallerde, mülkiyet oranları büyük veya küçük değişiklikler doğurmuş, özel mülkiyet diğerinin yerine geçmiştir. Komünist ihtilalde ise değişiklik köklü ve derindir, “özel mülkiyet kolektif mülkiyet tarafından ortadan kaldırılmıştır.” Devlet, sahiplerinden zorla alınan mal ve mülkün sahibi olmuştur. İstimlak edilen işletmeleri devlet yönetmiştir. Özel mülkiyetin tamamen ortadan kalkması, bu sınıfların tamamen tasfiyesi, sınıfsız bir toplumun gerçekleştirilmesi olarak anlaşılır. Nitekim ihtilal öncesi sınıfları, sanayileşmenin sona erdirilmesiyle ve kolektifleştirmeyle silinir. “Fransız ihtilali aklın adına gerçekleştirilmiştir ve sonunda özgürlüğün, eşitliğin ve kardeşliğin topluma yayılacağı inancıyla yapılmıştır. Rus ihtilali ‘tam bir bilimsel dünya görüşünün’ adına ifa edilmiş ve sınıfsız bir toplum yaratmak amacıyla yapılmıştır.” (Djilas 1982: 43-47) Ancak Marksizm, parti liderlerince tarif edilen bir teori haline gelir. “Lenin’in ihtilalci komünizmini Stalin’in dogmatik komünizmi izler, onun yerini de dogmatik olmayan komünizm ve öyle adlandırılan kolektif yönetim veya meşrutiyetin bir grubu alır.” Stalin döneminde oybirliği komünist partinin yazılı olmayan koşulu idi. İdeolojik birlik isteyen Stalin, onu kişisel olarak “dikte” ettirmeye başladı. “Ancak ideolojik birliğin sosyal sonuçları trajikti: Lenin’in diktatörlüğü şiddetliydi, ama Stalin’inki topyekundu.” (Djilas 1982: 70, 95-96)

“Bürokratik diktatörlük konusunda Troçki’nin görüşleri de ilgi çekicidir. Çünkü Troçki, Lenin’in savunduğu parti teorisinin kanlı bir rejime, istibdada, diktatörün putlaştırılmasına yol açacağını ve ‘parti cihazı’nın bürokratik bir teşkilat olarak diktatörlüğün bir makinası haline geleceğini ta 1904 yılında gör[dü].” (...) Lenin’in Menşeviklerle mücadelenin bir sebebi de ‘Parti teorisi’ idi. Menşevikler, demokratik bir yönetimin kurulabilmesi için programla tüzüğü kabul eden her işçinin partiye alınmasını istiyorlardı. Lenin ise bütün işçi sınıfını değil, yalnız öncülük yapabilecek olanların alınması gerektiğini söylüyordu. Lenin’e göre, devrimci bir partide gerçekten demokratik usuller değil, “demirden bir disiplin” hâkim olmalıydı.” (Akyol (t.y.):56)

Lenin, 9 Ağustos 1918’de “kulak’ların [zengin], rahiplerin, beyaz muhafızların ve diğer şüpheli unsurların bir toplama kampına” kapatılması talimatını verir. “İhtiyati olarak tutuklanacak şüpheliler” arasında ilk sırayı muhalefet partilerinin hâlâ özgür olan siyasi yöneticileri alır. 1919-1921 yılları arasında çalışma ve toplama kamplarındaki mahkûmların sayısı sürekli artar; 1919 yılının Mayıs ayında 16.000 olan sayı, Eylül 1921’de 70.000’in üzerine çıkar. Bu sayıya Sovyet iktidarına karşı ayaklanan bölgelerde bulunan kamplardaki tutuklular dâhil edilmemiştir. (Werth vd. 2000:100, 109)

ÇEKA’nın¹ başına getirilen Çerzinski, “artık adalete ihtiyacımız kalmadı” diyordu. “1917 ve 1923 arasındaki dönemde 160 bin aydın (profesör, yazar, öğretmen, şair, edebiyatçı, öğrenci),” 170 bin mal sahibi, devlet hizmetinde bulunanlar, 50 bin askerî kolluk kuvveti, polis, 1 milyon [tarım

¹ Gizli Bolşevik Polis Örgütü

işletmesinde, fabrika, atölye, maden ocağında çalışan] işçi ve köylü, 40 bin adam öldürülmüştür. (Uludağ ve Serin 1990: 48)

1924 yılında Lenin ölünce, Sovyetler Birliği'nin başına Stalin geçti ve bir diktatörlük yarattı. "Stalin, Lenin'in Çarlık Rusyası'ndan miras aldığı 'despotizmi' devam ettirdi." O, kendisine karşı gelen herkesi ezdi. Buna Troçki de dâhildir. "Troçki Rus ajanları tarafından takip edilerek Meksika'da bulunmuş ve öldürülmüştür." (Былюк 1998:285) Stalin, Rusya'da ve diğer Cumhuriyetler'de bütün yurttaşları gözaltında tutan bir polis sistemi kurdu.

1930'lu yıllarda topluma yönelik bir baskıya dikkat çeken toplama kampları sistemi korkunç bir yayılma gösterir. Bugün artık açık olan Gulag arşivleri, o yıllarda yaşanan evrimi, kampların yeniden örgütlenmesini, mahkûm akınlarını, sayısını, mahkûmiyeti, cinsiyeti, yaşı, milliyeti ve eğitim durumlarının tiplerine göre dağılımlarını çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bazı karanlık noktalar da varlığını korumaktadır.

Köylülerin zorla kolektifleştirilmesi Sovyet devletinin her türlü küçük çiftçiye karşı ilân ettiği gerçek bir savaştı. Bir milyon sekiz yüz bini 1930-1931 yıllarında olmak üzere, iki milyondan fazla köylü sürgüne gönderildi. Altı milyon köylü açlıktan, yüzbinlercesi de sürgünde öldü. Bu savaş köylü direnişini kırmak için yetkililerin bilerek neden olduğu büyük açlığın yaşandığı 1932-1933 yıllarında doruk noktasına vardı. (Werth vd. 2000:193, 265)

Stalin döneminde çok sayıda insan öldürülmüştür. Stalin de Hitler gibi kitle halinde insanları öldürtmüştür. Ayrıca iki milyondan fazla Türk, topraklarından çok uzak yerlere sürülmüş, bu sürgünde Türklerin çoğu bindirildikleri trenlerde ve götürüldükleri çalışma kamplarında yaşanan kötü şartlar yüzünden hayatlarını kaybetmiştir. Rusya'nın uzak bölgelerine sürülen Türkler buradaki "mecburi çalışma kamplarında" çalıştırılmıştır. (Uludağ ve Serin 1990: 59-60,114)

Sovyet Hükümeti işgal ettiği cumhuriyetlerde yarattığı rejimle, binlerce insan öldürdü. Bu sürgünlerde Mesket (Ahıska) Türklerinin, Kırım Türklerinin, Çeçen ve İnguşlar'ın, Karaçaylar'ın, Çerkezler'in faciasına değinmemek mümkün değildir.

1. Kırım Sürgünü

Kırım Hanlığı yıkıldıktan sonra 1783'te Rus Çarlığı'na bağlanır ve bu tarihten itibaren sistemli bir şekilde göçe zorlanmaya başlar. Neticede yaşadığı topraklarda azınlık durumuna düşer. XX. yüzyılda da durum değişmez ve Kırım Türklerine Sovyet devrinde de aynı politika uygulanır. (Derman 2016: 31)

Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde yürürlüğe giren sert uygulamalardan Kırım Türkleri de nasibini alır. 10 binlerce Kırım Türkü, mülk sahibi (zengin) oldukları iddiasıyla Sibiryaya, Ural'a vb. bölgelere sürülür. 1944 yılında Stalin tarafından uygulanan sürgün sonucunda birçok Kırım Türkü hayatını kaybeder. (Yıldız 2015:4)

"Rejim ideolojisine aykırı gördüğü herkesi 'kulak' adlandırıp yok ederdi. 'Kulak'ların sürgün edilmelerinin sona erdiği 1933 yılında 1.317 kişi topraklarından zorla çıkarılarak ülkenin başka bölgelerine gönderildi. Sürgün edilenler arasında Ukrayna'dan 63.720 aile, Kuzey Kafkasya'dan 38.404 aile, Moskova'dan 10.813 aile, Batı Sibiryaya'dan 52.091 aile ve Kırım'dan 4.325 aile yer almaktadır." (Zemskov 1990: 3-4; akt. Derman 2016:30)

“Bolşevik idaresinin ilk yirmi yılında (1921-1941) Kırım, 1917 yılı itibariyle yarımada'daki Tatar nüfusunun yarısına yakın olmak üzere, 170.000 Tatar'ın öldürülmesi ya da sürgün edilmesine tanık oldu.” (Kırimal 1994:33; akt. Kireççi ve Tezcan 2015: 48)

Devlet Savunma Komitesi'nin kararı ile 1943 ve 1944 yıllarında Kuzey Kafkas ve Kırım halklarından kalmıklar, çeçenler, inguşlar, karaçay ve kırım tatarları zorla doğuya sürüldü. (Иманов 1993: 80) Yurtlarından sürülen Müslümanların toplam sayısı 3 milyondur. 1 milyon kişi bu ağır şartlara dayanamadı ve vefat etti. Ölen insanların çoğu çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve hastalardı. (Yakublu 2005: 20)

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Stalin döneminde yapılan temizlik faaliyetinde öldürülen ya da GULAG² kamplarına gönderilen Kırım Türkleri yaklaşık 10 bindir. Bunun dışında 50 bine yakın Kırım Türkü 'kulak'larla birlikte savaş kampanyası çerçevesinde Kırım'dan sürüldü. Bu çalışma kamplarında minyonlarca insan kötü şartlarda çalıştırıldı ve büyük çoğunluğu bu zorlu şartlara dayanamadı ve öldü. (Derman 2016: 30)

“Stalin döneminde 1943 sonuna doğru, Alman istilasına karşı, Büyük Vatan Savaşı cepheleri Sovyetler lehine yarılrken, alınan ve uygulanan bir kararla Karaçay Türklerinin %35'ini oluşturan 40.000 kişi yaşadıkları yerden sürüldü. Aynı devrede 1943 Aralık ayının sonunda bu sefer Özerk Kalmuk Cumhuriyeti'nin o günkü nüfusunun %50'sini meydana getiren 120.000 kişi sürüldü. 18 Mayıs 1944'de 1 milyondan fazla Kırım Türkü sürgün edildi. 1944 Nisan ayında Çeçen ve Tarduşlar'ın 2000'i yerlerinden sürül[dü], Çeçen-Tarduş Özerk Cumhuriyeti tasfiye edildi. 1944 Nisan'da bütün Balkanlar, Kabortay-Balkar Özerk Cumhuriyeti'ndeki topraklarından çok uzak yerlere sürüldüler.” (Uludağ ve Serin 1990: 59)

Stalin döneminde Gürcistan'dan sürülen Mesket Türkleri de büyük soykırıma uğramıştır.

2. Ahıska Sürgünü

Gürcistan Sovyetler Birliği'ne dâhil edildikten sonra Ahıska'da yaşayanların hayatı zorlaşır. Lenin'in vefatından sonra hükümete İ. Stalin geçince Ahıska'da baskılar artmaya başlar. Aslında Ahıska şehri Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyaleti merkezi idi. Ancak 1828 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusyası'na bırakılır.

“Rusya 1877-1878 Savaşı ile sınırını Türkiye aleyhine genişleterek Kars Ardahan ve Batum sancaklarını da ele geçirdi. I. Dünya Savaşı'ndan önce Türk-Rus sınırı Sarıkamış ve Oltu'nun batısından geçiyordu. Ocak 1915'te yaşanan Sarıkamış felaketinden sonra Rus askeri Erzincan'a kadar geldi. Ancak 1917 Bolşevik İhtilali ile Rus ordusu bu topraklardan çekilmek zorunda kaldı. Ahıskalılar da teşkilatlanarak Ocak 1918'de Kars'ta kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti'ne katıldı. Birkaç ay sonra bu hükümet İngilizler tarafından yıkıldı. Bu dağılmayı fırsat bilen Gürcüler, Ahıska'ya hücum edince çatışmalar başladı. Bu çatışmalara müdahale eden İngilizler, Ahıska, Posof, Ardahan ve Artvin'in Gürcüler tarafından işgal edilmesini sağladılar. Nihayet Türkiye ile Bolşevik hükümeti arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile Ahıska ve Batum Sovyet Gürcistanı'na bırakıldı ve bugünkü sınır belirlendi. Bu antlaşma artık birer Sovyet Cumhuriyeti haline gelen Azerbaycan, Gürcistan vb.

² Ceza, mahkûm çalışma kampları.

temsilcilerin katılımı ile aynı senenin 13 Ekim’inde imzalanan Kars Antlaşması ile kesinleşti.” (Zeyrek 2016: 95)

Ahıska Türklerinin en ağır, en sıkıntılı yılları 1930’lu yıllardı. Çünkü Türkiye’de yakını olan kişiler tehlikeli olarak görülür, durumu iyi olanlar da “kulak”, halk düşmanı, hain olmakla suçlanır ve takip edilirdi. Tutuklananların bazıları Sibiryaya sürülür, hapse atılır, bazıları öldürülür veya nereye götürdükleri bilinmeden kaybolurdu. “Komünist rejimin ilk zamanlarında Tifliste’ki Revkom’un önemli on isminden biri olan Ahıskalı meşhur yazar Ömer Faik Numanzade (1872-1937) kurşuna dizildi.” Bazıları baskılara dayanamadı, sınırı geçip Türkiye’ye kaçtı. Kimisi sınırda vuruldu, kimisi yakınlarından ayrıldı. Sınırı geçenler Kars, Ağrı ve Muş’a yerleştirildi. Bu durum bir “etnik temizliğin habercisi idi.” Bölgedeki Türkler 1944 yılının kışında “topyekûn” sürgün edildi. (Zeyrek 2016:102)

Bu insanlar, tuvaletsiz, susuz, vagonlarda hayvan gibi götürülürlerdi. Bir Ahıskalı o sürgün günlerini şöyle anlatır:

“[Vagonların hepsi eşya ve insan doluydu. Kapı günde bir defa açılırdı. İdrar kesesi patlayarak ölen kadınlar vardı. Çünkü tuvalet yoktu. Vagonun zeminini delmek zorundalardı. Ancak bu ağır bir suç idi. Firar etme sebebi olarak görülebilirdi. Annem herkesin önünde rezil olmamak için yemek yemez, su içmezdi. Kadınlar daire oluşturur, etten duvar arkasında su döküyorlardı. Erkekler de aynı...]” (Gurbanov 1990; akt. Zeyrek 2001: 63-64)

Bir buçuk iki saatte köylerinden çıkartılan halk kamyonlarla demiryoluna katarların yanına taşındı, hayvan vagonlarında Orta Asya’ya doğru yola çıkarıldı. “Yolculuk sırasında binlerce insan soğuk, açlık ve hastalıktan öldü. Bu ölümler askerler tarafından araziye” bırakılırdı. Birkaç ay süren ölüm yolculuğunun sonunda sürgün yerlerine ulaşıldı. Bu uzun yolculukta “sağ kalanlar, gittiği yerlerde” sıkıyönetime “tâbi tutuldu.” İzin alınmadan üç kilometreden “uzağa gidilemiyordu. Herkesin 15 günde bir karakolda imza” atma mecburiyeti vardı. Bu kurala uymayanlara 25 yıl Sibiryaya sürgünü cezası” verilirdi. “Hastası olanlar da onu sırtında taşıyarak imza” attırılırdı. Bu muamele 12 yıl devam etti. (Zeyrek 2016:105)

1956’da yılında alınan bir kararla Ahıska Türklerine serbest dolaşım hakkı verildi. Ancak Kırım Türkleri ve Ahıska Türklerine yurtlarına dönmelerine müsaade edilmedi. Yurtlarına dönüş izni verilmeyen Ahıska Türkleri Kafkasya’nın çeşitli bölgelerine ve Azerbaycan’a göç ettiler.

“1958 yılında Ahıska Türkleri’nden 2150 ailenin Azerbaycan’a yerleştirilmesi hakkında karar kabul edildi. 1958 yılının Eylül ayında Azerbaycan’ın Saatlı ve Sabirabad bölgelerinde yeni köyler kuruldu. Göç masraflarını Azerbaycan ödedi. Yeni köyler, Özbekistan’dan gelenlerden oluşuyordu. Bazı köylere Ahıska’daki yerleşim birimlerinin adları (*Ahıska, Adıgen, Varhan*) verildi. Bu köylerde onlar yeni bir hayat kurdular.” (Avşar ve Tunçalp (t.y.) :25)

3. Acı Yıllar

28 Nisan 1920 yılında Rus ordusu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni devirdi. Topraklar Bolşevikler tarafından işgal edildi. Sovyet Hükümeti 1920 yılı Mayıs ayının ortalarında bütün Azerbaycan’da kuruldu. Bir takım partiler yeni hükümete dâhil oldular. XI. Kızıl Ordu’nun özel şubesi, acil komisyon “Müsavat” partisinin ve diğer siyasi grupların üyelerini takip etmeye başladı. Partiler arası bağlanan anlaşmaya uyulmadı. Üyelerin hayatının ve emlakının korunmasına dair

verilen sözler tutulmadı. Komutanlar, generaller, eğitimciler tutuklandı. Bu kişilerin birçoğu Nargin adasında katledildi, birçoğu Slovetk'e, Suzdal'a, Novgorod'a vb. yerlerdeki kamplara sürüldüler. (Emrahov 2009: 193)

Bolşevikler insanların emlakını elinden aldı, mescitleri kapatıp ahır yaptı. Mülk sahipleri ve din adamları bu duruma itiraz etti. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde isyanlar başladı. Hükümet bu isyanları bastırmak için Azerbaycan'a asker sevk etti. Çok sayıda isyancı öldü, yaralılar ve sağ kalanlar tutuklandı, isyana katıldıkları için ceza kamplarına gönderildi. (Bünyadov 2004: 28-29)

1930'lu yılların ortalarında Stalin'in emri ile her bir müttefik cumhuriyette "Üçlük (Troyka)" yaratıldı. Bunlar kimseye tabi olmadan cumhuriyetlerde keyfi kararlar verdi, on binlerce günahsız insanı represiyaya kurban ettiler. Bu üçlünün amacı okullarda, üniversitelerde, çeşitli bürokratlardan, rejimden memnun olmayan kişileri "ifşa etmek", onlara karşı her türlü vasıta ile acil tedbir almaktı.

"Politbüro, 2 Temmuz 1937'de yerel yetkililere bir telgraf göndererek, 'tüm kulak ve suçluların derhal tutuklanmasını (...), bir troyka tarafından davaları idari olarak gözden geçirildikten sonra içlerinde en düşmanca tavırları olanların kurşuna dizilmesini, yönetime (...) karşı az çok düşmanca tavır sergilemekle birlikte aktif olmayanların da sürülmesini' emretti. Merkezi komite, beş gün içinde troykayı oluşturacak kişilerle, kurşuna dizilecek ve sürgüne gönderilecek kişi sayısının, kendisine bildirilmesini öneriyordu." (Werth vd. 2000: 247)

Bolşevik Rusya işgal ettiği ülkelerdeki her şeyin, ilk başta tarihin Marksist Leninist metodolojisi ile öğrenilmesine, araştırmaların komünist ideolojisi esasında açıklanmasına ve anlatılmasına karar verdi. Bakış açılarını ve görüşlerini kendilerinin dayattıkları gibi yazmayan ya da açıklamayan, görüşlerini değiştirmeyen aydınlar 1937 yılında ya sürgüne gönderildi ya da kurşuna dizildi.

XI. Kızıl Ordu'nun "Hususi Siyasi Şubesi"nin takibinden kurtulmak isteyen yüzlerce aydın Gürcistan'a sığındı. Kafkasya ötesi Cumhuriyetleri'nin konferansına giden Feteli Han Hoyski, Hasan Bey Ağayev, Mustafa Vekilov vb. vatana dönemedi. Onlar Cumhuriyet'in ilk mühacirleri idi. Feteli Han Hoyski ve Hasan Bey Ağayev Tiflis'te öldürüldü. (Emrahov 2009: 218)

1937 yılı Stalin zulmünün yaşandığı en acı yıllardır. Bu devirde Azerbaycan'ın kıymetli generallerini tutuklamak için (pantürkist, müsavat zabiti, trotskici vb.) her türlü suçlama yapıldı ve Sibirya'ya, Solevetski adalarına Azerbaycanlı zabitlerin sürgünü başladı. Yüksek rütbeliler, generaller kurşuna dizildi. (Nezirli 2006: 90) Geride kalan aile bireyleri (kadınlar, çocuklar vb.) sorgusuz sualsiz tutuklandı ve sürüldüler.

3.1. Stalin Döneminde Sönen Hayatlar: Azerbaycan Kadınlarının Sürgün Hayatı

1937 yılı halkın hafızasında bir kâbus gibi kalmaktadır. İnsanlar bu tarihte korkarak, tedirginlik içinde yaşamışlardır. Bu yıllarda Hüseyin Cavid, H. K. Sanılı, Mikayıl Müşfik, Seyid Hüseyini, Salman Mümtaz, Kantemir, Sultan Mecid Qenizade, Hanefi Zeynalli, Veli Hulufu, Yusif Vezir Çemenzeminli, Ahmet Cavad gibi çeşitli dallarda çalışan nice güzel insanları kaybettik. Bu insanları tutuklamadaki amaç, antikomünistleri, troçkicileri, müsavatçıları, pantürkistleri, panislamistleri, yabancı devletlerle ilişkisi olanları ortadan kaldırmaktı. Yazdıkları her yazı ve şiir

sansürlenir, sürekli takip edilir, antikomünist olarak değerlendirilir, ölüm hükmü okunurdu. (Kenan 2011: 12)

1930-1937 yıllarının kurbanları arasında çok sayıda kadın da vardı.

13 Ekim 1937 yılında Azerbaycan “diviziyası”nın komutanı, general-yüzbaşı Gambay Vezirov kurşuna dizildi. Bu kurşun yalnız Gambay’a değil, Azerbaycan “harp tarihine” değdi. Gambay Vezirov tutuklandıktan sonra Azerbaycan “diviziyası”nda kadınlar şurasının başkanı olarak çalışan eşi İzzet Hanım Gıyasbeyli-Vezirov ve oğlu Yavuz tutuklandı, Kazakistan’a sürüldü. Sürgünden yazdığı mektuplarda, sıkıldığını, vatanını ve oğlunu özlediğini bildiriyordu. 1938 yılında Stalin’e yazdığı mektupta, tutuklu olan oğlu Yavuz’un serbest bırakılmasını rica ediyordu. Öte yandan Yavuz Vezirov, II. Dünya Savaşı’nın başladığı yıllarda Stalin’e yazdığı mektupta ön cephede savaşmak istediğini belirtiyordu. “Ceza batalyonu”nda savaşan Yavuz Vezirov, yirmi iki yaşında 1942 yılında Stalingrad yakınlarında kahramancasına öldü. 1956 yılında SSRİ³ Ali Mahkemesi Gambay Memmed oğlu Vezirov’a beraat verdi. 8 senelik hapis cezasından sonra Kazakistan sürgününden hasta dönen İzzet Hanım da, 1976 yılında Bakü’de vefat etti. (Nezirli 2006: 92-93)

Haksız represiyanın kurbanı olan “Azerbaycan Marşı”nı yazan Ahmet Cavad, 12 Ekim 1937 yılında çıkartılan kararlar kurşuna dizildi. Şair hakkında konuşan gizli tanıkların sadece ad ve soyadlarının baş harfleri verilirdi, böylece o tanıkların kim olduğu anlaşılmazdı. Ölüm hükmü uygulandıktan sonra Ahmet Cavad’ın yaşlı anası, hanımı Şükriye ve üç çocuğu takibe alınır. Şükriye Hanım “halk düşmanı”nın karısı olarak tutuklanır. Tutuklanma sebebi kocası Ahmet Cavad’ın 1918 yılında kurulan “Müsavat” partisine üye olması ve partinin rehberlerinden Mirzebala Memmedzade’nin yurt dışına kaçmasına yardım etmesi idi. Ona vatan haininin karısı olduğu için 8 sene hapis cezası verilir. Önce Bakü’deki Bayıl hapishanesine gönderilir, daha sonra mahkeme kararı olmadan Kazakistan’a sürülür. Oğlu Aydın, Tukay ve Yılmaz bir süre yetimhanede kalır, sonra Aydın, Keşle hapishanesine, Tukay Stalingrad “çalışma kampına”, bir buçuk yaşındaki Yılmaz ise bebek bakımevine gönderilir. Üç ay sonra “ishal” hastalığına yakalanan bebek, devlet tarafından emekli maaşına el konulan 75 yaşındaki ninesine verilir. 19 yaşındaki Niyazi doktor getirirken tutuklanır, Bayıl hapishanesine gönderilir. (Kenan 2011: 8-9, 18)

Bu yıllarda genç şair Mikayıl Müşfik hakkında basında sert eleştiriler yapılır, bazen de tahkir edilirdi. Suçu neydi? Sovyet rejimi ve Sovyet kahramanları hakkında yazmaması, Rusça bilmemesi ve eski harfli kitaplar okumasıydı. Suçlamalar, Yazarlar Birliği toplantılarında söylendi. Bir gün kapı zili çalındı ve Müşfik’i götürdüler. Milliyetçi olmak ve antikomünist düşünceleri yaymakla suçlandı. Eski müsavatçılardan Ahmet Cavad ve Hüseyin Cavid gibi milliyetçiler tarafından desteklendiği ve “Müsavat” partisine üye olduğu söylendi. 6 Ocak 1938 yılında kurşuna dizildi.

Arşiv belgelerine göre 1 Kasım 1937 yılında Mikayıl Müşfik’in eşi Dilber Ahundzade’nin tutuklanması için karar çıkartılır. Mikayıl Müşfik kurşuna dizilmeden dört gün önce Dilber İsmayılzade Ahundzade vatan haininin eşi suçlamasıyla tutuklanır. Yapılan işkencelere dayanamayan Dilber psikolojik buhran geçirir. 28 Şubat 1938 yılında sinir hastalıkları hastanesine

³ Sovyet Sosyalist Respublikaları İttifakı.

tedaviye gönderilir. (Kenan 2011: 33-43) Dilber’le aynı kampta kalan Ümmügülsüm Seyidzade “Gala Hatıralarım” adlı sürgün notlarında şunları yazar:

“27 Şubat 1938 yılı. [Gece sabaha kadar uyuyamadım. Dilber’in durumu hepimizi perişan etti. Onu koğuştan çıkarıp yukarıya revire götürdüler. Bizim koğuştan üstündeki revirde ona iyne vurup tek odaya koydular. Akşama kadar yattı. Akşam yine uyanıp, yeniden odada sağa sola koşmaya, ayaklarını yere vurup kendi kendine konuşmaya başladı. Onun dedikleri tam duyulmasa da bazı kelimeleri anlaşılıyordu.] *Mene deyirler, deli olmusan... Men yarımın yolunda ölmeliyim. Müşfikim gelsin, atam gelsin... Gedin gapını döyün, atam gelib meni aparsın [götürsün]... Yazığ Dilber, kimsesiz Dilber hey!..* [Dilber’in durumu bizi çok üzdü. Çünkü o bizim sevdiğimiz şair Müşfik’in sevimli, nazlı Dilber’i idi...]” (Nizamıkızı 2012: 12)

19 Şubat 1939 yılında hastane baş hekimi, Dilber Ahundzade’nin sistemsiz konuştuğunu, sorulan sorulara anlamsız cevaplar verdiğini, halüsinasyon gördüğünü, son zamanlarda etrafına karşı ilgisinin arttığını, gazete okuduğunu ve ilginç el kol hareketleri yaptığını bildirir. 7 Mart 1939 yılında Cumhuriyet savcısının özel işler şubesi, Dilber Ahundzade’nin hapisten çıkarılması için yazı yazar. 10 Mart 1939 yılında Dilber Ahundzade hapishaneden çıkartılır ve dosyası arşive gönderilir.

Mikayıl Müşfik’ten sonra ailenin bir diğer kurbanı öğretmen olarak çalışan “bacısı” Balacahanım Gedir kızı idi. Mikayıl Müşfik’in vatan haini olduğu ileri sürülerek, bacısı işten çıkartılır. Balacahanım İlçe Milli Eğitim’e ve üst makamlara başvurur. Ancak bir sonuç alamaz. Hatta gittiği yerlerde odadan kovulur. Halk düşmanı, antikomünist, antisovyet olmakla suçlanır. İl polis şubesine Balacahanım Şükürlü hakkında yazılı şikâyetler yapılır, “il parti komitesi başkanına ve halk maarif şubesi müdürüne” mürekkep kabı attığına dair iftiralarda bulunulur. Balacahanım Gedir kızı İsmayılzade (Şükürlü) tutuklanır. Mahkemede Mikayıl (Müşfik) İsmayılzade’nin bacısı olduğu için tutuklandığı anlaşılır. 6 sene hapis cezası verilir. 5 Haziran 1954 yılında (Stalin öldükten sonra) Balacahanım Şükürlü beraat eder. İlginç olan durum iki ayrı binada oturan memura bir mürekkep kabını atıp iki kişiyi vurmaya nasıl başlamıştı. Aslında kimseye mürekkep kabı atılmamıştı. Sınırları gerilen Balacahanım sakinleşmek için masada bulunan sürahiyi su içmek için eline almış, heyecandan elleri titremiş ve yere düşürmüştü. Makam sahipleri onu tutuklatmayı başarmışlardı. (Kenan 2011: 44-47)

1937 yılı kurbanlarından biri de tarihçi, ülkede yeni Türk alfabe komitesinin üyelerinden biri olan Veli Hulufu’dur. O, antikomünist, milliyetçi olmakla suçlanır ve 1937 yılında tutuklanır. Aynı yıl, 13 Ekim’i 14’üne geçen gece kurşuna dizilir. (Salmanlı 2016: 28, 37, 73)

Onun hanımı Fatmanisa bir iş yerinde dikişçi idi. Bir süre sonra eşinden dolayı işten çıkartılır. Veli Hulufu’nun ölümünden altı ay sonra 10 Nisan 1938’de Fatmanisa Hanım tutuklanır. Evinde silah, kıymetli eşyalar ve rejim aleyhine yazılan edebiyat kitapları aranır. Fatmanisa Hanım’ın 80 yaşındaki annesi ve iki torunu (Sima (Sunduz) ve Çingiz) evden çıkartılır, evin kapısı mühürlenir. Anne hapishaneye götürülür, anneanne ve torunlar sokakta kalır. İki taraf için de zor günler başlar. Yaşlı anneanne iki toruna bakabilmek için çalışmak ister. Ancak kimse iş vermek istemez. Bir kütüphanede temizlik işi bulur ve torununu okula bıraktıktan sonra gizlice orada çalışmaya başlar. Rejimin korkusundan tüm yakınları onlardan uzaklaşır.

Bayıl hapishanesinde tecrithanede kalan Fatmanisa Hanım'a cezasını ceza kampında çekmek üzere ve 10.04.1938 yılından hesaplanmak şartıyla sekiz sene sürgün cezası verilir. Rusya'nın Volgaboyu arazisindeki *Potma* kampına gönderilir.

Fatmanisa Hanım 1946 yılında cezası bittikten sonra evine döner. Annesinin üç ay önce öldüğünü öğrenir, acısı iki kat artar, mezarına gider. O dönemin kurallarına göre Bakü'de ve Gence'de kalamazdı. 1953 yılına kadar, bazen Şemkir'de, bazen Gence'de, bazen Bakü'de akrabalarının yanında kalır.

Fatmanisa Hulufu, cezası bittikten sonra çeşitli makamlara eşinin vatan haini olmadığını gösteren belgeler gönderir. 17 Kasım 1956 yılında SSRİ Ali Mahkemesi Veli Hulufu'ya beraat verir. 15 Şubat 1957 yılında Fatmanisa Hulufu'nun suçsuz olduğu kanıtlanır. (Salmanlı 2016: 63-77)

XX. yüzyılın 30. yıllarının ikinci yarısında Türkoloji Kurultayı'na katılan Azerbaycan aydınları "halk düşmanı", "vatan haini", "pantürkist", "panislamist" olmakla suçlanır ya da Sibiryaya sürülürdü. Bu sürgün kurşuna dizilmekten daha dehşetli idi. Eğer sürgüne gönderilen kişi sağ salim dönerse ya tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanır ya da Allah'tan ölüm arzuları. Kurultay'a katılan 131 temsilciden yegâne kadın Bolşevik Partisi'nin kararlarını uygulayan, birçok önemli görevde çalışan Ayna Sultanova bu kuruluş tarafından vahşice, insanlığa yakışmayan bir şekilde katledilir. (Kenan, 2011: 110-111) Ayna Sultanova, XI. Ordu Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Bakü'ye dönmüş ve AK(b)P MK⁴kadınlar şubesinde yönetici, işçi ve köylü kadınlar şubesinde müdür yardımcısı vb. görevlerde bulunmuş, *Şark Kadını* dergisinin redaktörlüğünü yapmıştır. 1930-1937 yıllarında Azerbaycan SSR "Halk Maarif Komiserliği"nin yardımcısı, maarif komiseri, daha sonra bir süre adliye komiseri vb. görevlerde çalışmıştır. Ancak buna rağmen kardeşi, G. Musabeyov ve eşi H. Sultanov baskılara maruz kalmış, 1938 yılında birlikte halk düşmanı olmakla suçlanmış, kurşuna dizilerek infaz edilmiştir. (Zülfikarlı 2009:5)

Azerbaycan'da tahminen 30 bine yakın represiya kurbanı var. İlmi düşünceleri ile medeniyet tarihinde önemli yeri olan Hanefi Zeynallı da bu kurbanlar arasındadır. 1926 yılında Bakü'de geçirilen Türkoloji Kurultayı temsilcilerinin uğradığı facialardan, Hanefi Zeynallı da nasibini alır. Tutuklanır. Eşi Seyyare Hanım, iki çocuğuyla ortada kalır. Ağır işkencelere dayanamayan Zeynallı, iki defa dilekçe yazar. Ancak bunun bir önemi olmaz. O, Komünist partisi çalışanlarına suikast yapmakla suçlanır. 12 Ekim 1937 yılında yapılan kapalı mahkemede ölüme mahkûm edilen Hanefi Zeynallı, kurşuna dizilerek infaz edilir.

Eşi Seyyare Zeynallı da tutuklanır, sonra Kazakistan'ın Karлага (Karakanda) kampına gönderilir. Çocukları yetimhaneye verilen Seyyare, 8 yaşındaki oğlunun ve 3 yaşındaki kızının annesine verilmesi konusunda mektup yazar. 1945 yılında hapis süresi dolan Seyyare Zeynallı'ya, 1946 yılında Kazakistan'dan çıkmasına izin verilir. Döndükten sonra Bakü'de yaşamasına izin verilmez. Çocuklarını annesinin yanına bırakarak, Zakatala iline gitmek zorunda kalır. Burada çay "sovhoz"unda çalışmaya başlar. On dört sene çocuklarını göremeyen Seyyare mektup yazarak mahkûmluğunun kaldırılmasını rica eder. 1952 yılında bu rica reddedilir. "7 Şubat 1956 yılında

⁴ Azerbaycan Komünist Bolşevik Partisi Merkezi Komitesi

Azerbaycan SSR Ali Mahkemesi'nin ve SSRİ Ali Mahkemesi Seyyare Zeynallı'ya ve 30 Mart 1957 yılındaki tarihi kararları ile Hanife Zeynallı'ya üzerinde cinayet takibi olmadığı için beraat verilir." (Kenan 2011: 111-116)

Seyid Hüseyin 1923 yılında "Maarif ve Medeniyet" dergisinde yayımladığı silsile yazıları dolayısıyla suçlanır. Şair Muhammed Hadi hakkında yazdığı makalelerin konusu pek beğenilmez. Seyid Hüseyin, milliyetçi olmakla ve "Müsavat" partisine rağbeti ve üye olması, burjuva ideolojisini yaymakla itham edilir. 5 Ocak 1938'de ölüm hükmü verilir.

6 Ocak 1938'de hüküm uygulanır ve cesedi Hazar'ın sularına bırakılır.

Seyid Hüseyin'in iki oğlu vardı. Birinin yaşı iki buçuk, ötekisi 2 aylıktı. O tutuklandıktan birkaç ay sonra 2 Kasım 1937 yılında halk düşmanınının karısı olduğu için Ümmügülsüm Hanım da tutuklanır, 8 yıl hapis cezası verilir, önce Bakü Bayıl hapishanesine, 1938 yılında "Temlak" çalışma kampına gönderilir. (Kenan 2011: 144-149)

Mikayıl Müşfik'in hanımı Dilber'le aynı kampta olan Ümmügülsüm Hanım, daha sonra kaleme aldığı "Gala Hatıralarım" adlı kitabında sürgün günlerini anlatır. Bu günlükte sürgündeki kadınların acı dolu yaşamlarını okuyoruz. (Babasoy 2017)

"12 Kasım 1937 yılı. [Bugün buraya geleli iki gün oldu. Geçirdiğim hayat bana rüya gibi geldi. Bir kavga içindeyim. Sabah saat 10.00. Gardiyan gelip kapının kilidini açtı. Koğuşta öyle karışıklık var ki, ben böyle bir şeyi hiç hayal edemezdim. Bütün yorgan ve döşekler yere serili idi. Akşamdan sabaha kadar 36 kişinin tuvalet olarak kullandığı kirli suyla dolu olan kovanın yanında çay kovamızın ağzı açıktı. Bu murdarlığın ve pisliğin kokusunu temizleyecek bir şey yoktu. Burada her şey çok kötü idi. Koğuşta çay içmek ve yemek yemek için toplam 18 kap vardı. 36 kişi bu 18 kaptan hem yemek yiyecek, hem çay içecekti. Yemekten sonra yıkanmayan kaplarda sırayla çay içmek, kanımızı içmek gibi bir şeydi. Bunu düşmanıma bile arzu etmiyorum.]" (Babasoy 2017)

"25 Şubat 1938 yılı. "[Bu günü mutlaka yazmalıydım. Sabah erkenden bizim koğuşun karşısındaki koğuştan çığlık sesleri geliyordu. Hepimiz kapı önüne toplandık. Ne kadar acı bir manzara... Şair Mikayıl Müşfik'in eşi Dilber aklını yitirmişti. Bu kelimeyi dünden beri duyduk. Onun durumu çok ciddiymiş. Ne kadar acı da olsa, onunla aynı koğuşta kalan kadınlar Dilber'in onların koğuşundan çıkarılmasını istiyorlardı.]" (Nizamigızı 2012: 12)

Ümmügülsüm aynı zamanda romantik bir şairdi. 1937 yılında tutuklanan ilk aydın kadınlardan biri idi. Şiire büyük hevesi olan Ümmügülsüm, Farsça ve Arapça'yı mükemmel bilirdi. Bu durum onun klasik eserlere olan ilgisini artırır. O, hece vezniyle birlikte aruz vezninde de güzel şiir örnekleri yazmıştır. Şiirleri 1914 yılından itibaren dönemin önemli gazete ve dergilerinde ("Açık Söz", "Birlik", "İkbal", "Yeni İkbal", "İstiklal", "Azerbaycan", "Edebiyat", "Sark Kadını") yayımlanmıştır. (Nizamigızı 2012: 12)

Arşiv belgelerine göre, Ümmügülsüm'ün tutuklanmasına sebep yalnız kocası Seyid Hüseyin'in yazdıkları değildi. Onun vatani, milleti, özgürlüğü savunan şiirleri bazı hükümet adamlarının hoşuna gitmezdi. Bir şiirinde şunları söylerdi:

[Yazık seni, bayrağım, indirdiler, öyle mi?

Seni yıkıp deviren o zehirli rûzigâr,

O hak yiyen haksızlar, vahşiler, tanrısızlar,

Yanar ocağımı da söndürdüler öyle mi?]] (Seyidzade 2010: 68)

Bayıl hapisanesinde ve sürgünde yaşadıklarını, o zor ve acı, dayanması zor günlerini “Gala Hatirelerim” adlı günlüğünde yazdı. Her gün yaşanan dehşet verici olayları çaresizce seyretti. (Nizamıkızı 2012: 12)

Arşiv belgelerinde Ümmügülsüm Hanım’ın kampta dikiş işlerinde çalıştırıldığı görülür. 1941 yılında aktif çalıştığı ve başarı gösterdiği için ona aile bireylerine mektup yazması için izin verilir. Daha sonra Ümmügülsüm Hanım çocuklarını görebilmek için dilekçe yazar, ancak II. Dünya Savaşı’nın başlanması sebep gösterilerek reddedilir. Gözleri zayıflayan Ümmügülsüm Hanım, artık mektup yazmakta bile zorlanır. 1943 yılında SSRİ XDİK’in Hususi Müşavirine dilekçe yazarak serbest bırakılmasını rica eder. Onun serbest bırakılması meselesine 1945 yılında bakılır. Sürgünden sonra Bakü’ye dönen Ümmügülsüm Hanım’a burada yaşamak yasaklanır. O da Şamahı’ya göçer. Birkaç ay sonra vefat eder. (Kenan 2011: 150-151)

1937 yılında Medine Hanım Mehdi Kızı Gıyasbeyli de represiyaya kurban gider. O, Bakü’de Pedagoji Okulu’nda müdür idi. Ona, üniversiteye hazırlık kurslarında talebelere ücretsiz ders verdiği için “en iyi muallime” ödülü verilir. Azerbaycan’da Sovyet hükümeti kurulduktan sonra da aralıksız çalışır. Ancak, Sovyet hükümeti kendisi için faal çalışan kişiyi haince öldürür. 7 Aralık 1936 yılında Platonov, Medine Gıyasbeyli hakkında bir rapor hazırlar: “1897 yılında doğan vatandaş Gıyasbeyli gayri legal devrimci müsavatçı teşkilatın üyesidir.” 8 Aralık tarihinde tutuklanır. Karar ona tutuklandıktan iki gün sonra verilir. (Bünyadov 2004: 68-69) On iki defa duruşmaya çıkarılır. Gıyasbeyli suçlamaları reddeder. İddianame hazırlanır. 26 Eylül 1937 yılında 45 yaşında olan Gıyasbeyli’ye infaz kararı çıkar. 28 Eylül 1937 yılında gece saat 01.25’te uygulanır. 3 Eylül 1956 yılında Medine Gıyasbeyli’ye beraat kararı verilir. (Bünyadov 2004: 75-77)

Gülare İbrahim Halil Kızı Kadirbeyova mahkum müsavatçı yazarlarla irtibatla olduğu için tutuklanır ve sorguya alınır. Kadirbeyova tüm suçlamaları reddeder. Hiçbir milliyetçi teşkilatla alakası olmadığını, 1930 yılında Tiflis’te Zakafkasya vilayet komitesinin kadınlar bölümünün müdürü vazifesindeyken ve “Şark Kadını” dergisinde çalıştığı zaman yakınlık kurduğunu anlatır. Ancak dört defa hâkim karşısına çıkarılan Kadirbeyova’ya, 1939 tarihinde protokol ve aynı gün iddianame hazırlanır. 9 Haziran 1939 yılında (14 no’lu protokol) Gülare İbrahim Halil Kızı Kadirbeyova anti-sovyet teşkilatında faaliyeti sebebiyle beş yıl hapis cezası verilir ve ceza kampına gönderilir. 1942 yılının Mayıs ayında Gülare Hanım’ın Sibir kampında (Marinsk’te) kaybolduğuna dair bir rapor gönderilir. 30 Ekim 1957 yılında Kadirbeyova hakkında verilen karar lağvedilir. (Bünyadov 2004: 81-84)

3.2. “ALJİR”⁵ Kadın Kampı

1938 yılına kadar Sovyetler Birliği’nden 20 bin kadın tutuklanarak işkenceye maruz kalmış ve Kazakistan’ın kumlu, karlı - soğuk sahralarına sürgün edilmiştir. Bu kadınların suçu devletin ileri gelenlerinin, edebiyat adamlarının “vatan haini” adını almış hanımları, kız kardeşleri ve kızları idi. Onlara en az 8 yıl hapis cezası verilmişti. “Vatan hainlerinin aile bireyleri” olan bu kadınları

⁵ Akmolinskiy Lager Jen İzmennikov Rodını - Vatan Haini Kadınların Kampı

yerleştirmek için Akmola kasabasında “26. Nokta denilen bir arazi ayrılmıştı. Bu kadınlar buraya tahtadan hazırlanan vagonlarla 1938 yılının Ocak ayında getirildi. Bazılarının yanında bir ya da üç yaşındaki çocukları vardı. Tahta vagonlarda yolculuk yapan, soğuktan üşüyen kadınlar bir birine sığınarak ısınmışlardı. Ancak bazı hamile kadınların çocukları anne karnında, bazıları soğuktan, bazıları açlık ve susuzluktan ölmüştü. Katarlar günde iki defa durur, bazen kapıları hiç açılmazdı.

“ALJİR” siyasi repesiyalar ve Totalitarizm Memorial Kompleksinin müdür yardımcısı Şolpan Smayılova’nın verdiği bilgiye göre, şimdi yaşam olan bu yerler önceden bataklık ve kumluktu. 1937 yılının Ocak ayından Şubat’a kadar buraya Butir hapishanesinden 1600, daha sonra diğer cumhuriyetlerden 20 bin kadın getirilir. Bu kadınlar burada bir süre kaldıktan sonra Karlag (Karakanda kampı), Siblag (Sibir kampı), Temlag (Temrtau kampı) kamplarına dağıtılır.

Bu arazi dikenli tellerle çevriliydi. İlk günler samandan ve tahtadan hazırlanan birkaç baraka vardı. Her gün çok sayıda kadın getirilir ve en soğuk, en sıcak havalarda kendileri için baraka yaptırılırdı. Barakalar yapmak için bataklıktaki “kamışlar” kullanılırdı.

Sürgündeki kadınlar, kendi adları ya da soyadları ile değil, kıyafetlerinin önüne ve arkasına yazılan numaralarla çağırılırlardı. Bu zarif kadınlar, traktör kullanmayı öğrenir, toprağı eker, fidan diker, sığır hayvanlarına bakar, tarımla uğraşırlardı. K. Maltseva adlı bir mahkûm kadın hatıralarında şunları yazmıştır: “Biz her şeyi ellerimizle yapardık. 18 hektar toprağı kürekle beller sonra sebze ekerdik. Ben sebzeleri sulama işine bakardım. Her sabah saat 04.00’da kalkar, gece yarısı dönerdim. Bostanlarda, tarlada 14-15 saat aralıksız çalışırdık. Sebzeler olgunlaştıktan sonra gizlice (havuç, domates vb.) çalar bizi bekleyen çocuklar ve hastalar için getirirdik...”

Buradaki kadınlar çoğu zaman kampı koruyan askerlerin, şehvet ve vahşi ihtiraslarının kurbanı olur. Bu kamplarda babaları belli olmayan 1507 çocuk doğar.

Kul gibi çalıştırılan ve işkencelere maruz kalan, istismar edilen bu mahkûm kadınlar tahmini hesaplamalara göre, 10 bini 1940-1950 yıllarında ölür. (Ölenlerin tam sayısı belli değildir). 20 binden fazla kadının talihi de bilinmemektedir. (Eyvazlı 2011)

Sürgün cezası en az 2 yıl, en fazla 1937 yılından 1953 yılına kadardı. Stalin öldükten sonra buradaki kadınlar serbest bırakılır. Ancak hapisten çıkmanın belli şartları vardı. Ayaklarına ve kollarına, göğüslerine ve sırtlarına “38” rakamı yazılan kadınlara Sovyetler Birliği’nin 38 şehrine girmek, çıkmak, yaşamak ve çalışmak yasaktı. Ayrıca yurtlarına döndüklerinde onları bekleyen birilerinin olmaması, soğuk davranılması, kendilerini kötü hissetmelerine sebep olur ve yıllarca kurtulmak arzusu ile yaşadıkları Kazakistan’a dönerlerdi. (Eyvazlı 2011)

Sonuç Yerine

Bu çalışmada, Sovyet rejiminin gazabına uğrayan, baskı gören, tutuklanan, sürgün edilen, sürgünde çeşitli acılar gören kadınların yaşamlarına, talihine dikkat çekmeye çalıştık. Yıllarca suçsuz olarak kamplarda kalan ve ölen insanların ıstırabını anlattık.

Stalin dönemindeki kadınların tüm arzuları ve ümitleri yarım kaldı. Yaşamları alt üst oldu. Özgürlük, hürriyet, istiklal, adalet istemek kabahat oldu, suç olarak gösterildi. Bu istekte bulunan her bir bireyin hayatı 1937 yılında kanlı bitti. Özgürlük uğruna yaşamlarını feda eden bu insanları repesiyada kaybettik. Yukarıda sıralanan adların yaşamları araştırılıp yazıldıkça dehşet içinde

kalınır. Bu ateş sadece bir ailenin değil, milyonlarca ailenin ocağını söndürdü, mutluluğunu elinden aldı.

Rusya'nın çalışma kamplarında çocukların, annelerin, gebe kadınların, yaşlı kadın ve erkeklerin bulunduğu kanıtı 27 Mart 1953 tarihli af yasasıdır. Bu yasayla, 10 yaşından küçük çocuğu olan kadınlar, 55 yaşın üstündeki erkekler, 50 yaşın üstündeki kadınlar, aynı zamanda ağır, çaresiz hastalığı olan mahkûmlar, hapisanelerden ve çalışma kamplarından salıverilir. (Cliff 1990:38)

Kaynaklar

- Akyol, Taha (t.y.). *Leninsiz Komünizm*, İstanbul: Hasret Yayınevi.
- Avşar, B. Zakir ve Zafer S. Tunçalp (t.y.). *Sürgünde 50 Yıl Ahıska Türkleri*, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu.
- Babasoy, Vefa (2017). "37-nin 37 Yaşlı Kurbanı: İlk Repressiya Olunan Azerbaycan Kadını," *Aydın Yol Gazeti*, 12 Mart; publika.az.
- Bünyadov, Ziya (2004). *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*, Çev. Sebahattin Şimşir, I. Baskı, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Cliff, Tony (1990). *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, Çev., Ali Saffet ve Tarık Kaya, İstanbul: Metis Yayınları
- Derman, Giray Saynur (2016). "İkinci Dünya Savaşı'nda Kırım Türklerinin Siyasî Faaliyetleri", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, Haz. Nesrin Sariahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, No:17, ss. 27-61.
- Djilas, Milovan (1982). *Yeni Sınıf*, Çev. Sedat Umran, İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Elleinstein, Jean (1970). *Devrimler Devrimi*, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Hür Yayınevi.
- Emrahov, Mais (2009). *XX. Esrde Azerbaycanda Milli Azadlıq Herekatı*, Bakı: ADPU Neşriyyatı.
- Eyvazlı, Aida (2011). "Azerbaycan Teleradio Verilişleri Şirketleri" GSC'nin Kazakistan ve merkezi Asya Cumhuriyetleri özel muhabiri; 2011. Республика Казахстан, г. Астана Акмолинская область, Целиноградский район, а.Акмол. индекс: 021800. ГККП "Музейно-мемориальный комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма "АЛЖИР".
- Gurbanov, Şamil (1990). *Mesheti Türkleri*, Diderginler, Bakı (Trud gazetesi, 8 Eylül 1988'den), akt. Yunus Zeyrek (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Kenan, Aslan (2011). *XX. Esrde Represiyaya Meruz Galanlar*, Bakı: Azerveşr.
- Kırimal, Edige (1994). "Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam", *Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız*, Haz. Sabri Arıkan, Ankara, akt. M. Akif Kireççi ve Selim Tezcan (2015). *Kırım'ın Kısa Tarihi*, Çev. Can E. Çekiç, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.

- Nezirli, Şemistan (2006). *Gülleyenmiş Azerbaycan Generalları*, Bakı: Kooperasiya Neşriyyatı.
- Nizamigızı, Hemide (2012). “Burulgana Düşen Ömür Kâbus İllerin Salnamesi İnsan”, *Medeniyyet*, 2 Mart, s.12; www.anl.az.
- Salmanlı, Rehman, (2016). *Gizli Güllenenen Alim*, Elm ve Tehsil Neşriyyatı, Bakı.
- Seyidzade, Ümgülsüm, (2010). *Eserleri*, Haz. A. Memmedov, Bakı.
- Uludağ, İlhan ve Vildan Serin (1990). *S.S.C.B.'indeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Werth, Nikolas, Stephane Courtois, Jean-Louis Pannf, Andrzej Paczkovski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, (2000). *Komünizmin Kara Kitabı*, Çev. Cenk Odakan, Işıl Özcan, Engin Sunar, Bülent Tanatar, Yavuz Topoyan, İstanbul: Doğan Kitap.
- Yakublu, Nesiman (2005). *Azerbaycan Lejyonerleri*, Bakı: Çırag
- Yıldız, Musa (2015). “Sunuş”, *Kırım'ın Kısa Tarihi*, M. Akif Kireççi, Selim Tezcan, Çev. Can E. Çekiç, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.
- Zemskov, V.N. (1990). “Spetsposelemtsı”, *Sotsis (Sotsiologičeskie İssledovaniya)*, No: 11, Moskova, s. 3-17; akt. Giray Saynur Derman (2016), “İkinci Dünya Savaşı'nda Kırım Türklerinin Siyasî Faaliyetleri”, *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, No:17, ss. 27-61.
- Zeyrek, Yunus (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık
- Zeyrek, Yunus (2016). “İkinci Dünya Savaşı ve Ahıska Türkleri”, *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, No:17, ss. 95-107.
- Zülfıkarlı, Meherrem, (2009). *525 Gezet*, 13 Nisan.
- Вуллок, Алан (1998). *Сталин и Гитлер*. Т. 2. Смоленск. Русич.
- Иманов, В. (1993). *Запратанная История Татар*, Камаз, Казань.